

Olsztyn, 11.09.2023 r.

dr hab. Joanna Ostrouch-Kamińska, prof. UWM
Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie
Wydział Nauk Społecznych

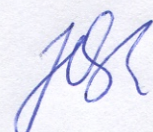
R e c e n z j a

**rozprawy doktorskiej magister Agnieszki Skotnickiej
pt. „Stawanie się autonomicznym podmiotem w narracjach osób doświadczających
fizycznej niepełnosprawności. Studium biograficzne”,
przygotowanej pod kierunkiem dr hab. Astrid Męczkowskiej-Christiansen, prof. AMW,
sporządzona dla Rady Dyscypliny Pedagogika
Uniwersytetu Gdańskiego**

Uwagi ogólne

Rozprawa Pani magister Agnieszki Skotnickiej jest niezwykle wartościowa z trzech powodów. Pierwszym z nich jest podjęta przez Doktorantkę problematyka, a drugim – sposób jej eksploracji. Zgadza się, iż, jak pisze Autorka we wprowadzeniu, rosnące zainteresowanie osobami z niepełnosprawnościami nie przekłada się na pogłębione rozumienie doświadczeń tych osób (s. 3). Tę lukę niewątpliwie wypełnia recenzowana praca – dzięki zrealizowaniu badań biograficznych mamy możliwość dotarcia do „wnętrza” badanego zjawiska, jakim jest fizyczna niepełnosprawność i jej doświadczanie, „wejrzeć w głąb” pod „oficjalne wersje” rzeczywistości osób z niepełnosprawnościami, wsłuchać się w ich głos. Natomiast uczynienie przedmiotem badań procesu stawania się autonomicznym podmiotem przez osoby doświadczające fizycznej niepełnosprawności, a więc przejścia od poziomu deklaracyjnego, mierzonego wskaźnikami ujmowania autonomii do jego urzeczywistnienia, wpisuje się w ważny obszar badawczy we współczesnej pedagogice specjalnej, na co zwraca uwagę m.in. prof. Amadeusz Krauze w swoich publikacjach, i stanowi duży walor poznawczy pracy.

Z tych względów zrealizowany przez Doktorantkę projekt badawczy stanowi ważny głos w debacie o autonomii osób z niepełnosprawnościami toczonyj w naukach społecznych, nie tylko w pedagogice, ale także w psychologii, pracy socjalnej czy naukach o zdrowiu. Wykorzystanie przez Doktorantkę bogatej literatury nie tylko z zakresu pedagogiki, ale

również filozofii, socjologii, psychologii czy nauk medycznych, świadczy o interdyscyplinarnym charakterze pracy, co uznaję – to po trzecie - za duży jej walor.

Ocena formalnej strony pracy

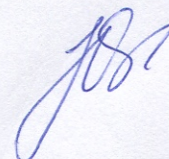
Po lekturze rozprawy stwierdzam, iż jej konstrukcja jest typowa dla prac doktorskich; liczy 435 stron (oraz 8 stron streszczenie w języku polskim i angielskim) i składa się z wprowadzenia oraz trzech głównych części poświęconych kolejno przeglądowi wybranych koncepcji stanowiących teoretyczne tło prowadzonych analiz, rekonstrukcji metodologicznych podstaw badań własnych oraz części empirycznej, w której zaprezentowano wyniki przeprowadzonych analiz. Całość zamykają zakończenie i rekomendacje dotyczące rozwiązań prawno-administracyjnych, osiemnastostronicowa bibliografia, oraz spis diagramów, tabel, schematów i wykresów.

W pierwszej części rozprawy, na którą składają się trzy rozdziały, Doktorantka dokonała rekonstrukcji problematyki niepełnosprawności w ujęciu definicyjnym i charakterystyki rodzajów niepełnosprawności osób badanych; problematyki autonomii osobowej w perspektywie wybranych ujęć teoretycznych, a także w ujęciu pedagogiki specjalnej, podkreślając wielość rozumienia autonomii, jej iluzoryczność oraz instytucjonalizację.

Część druga to opis przyjętych założeń badawczych i procesu badań, w której Doktorantka, zgodnie z zasadami przygotowywania projektu badawczego, określiła cel i przedmiot badań, problemy badawcze, kryteria i sposób doboru osób badanych, metody, techniki i narzędzia badawcze, a także sposób analizy uzyskanego materiału badawczego.

W trzeciej części pracy Pani magister Agnieszka Skotnicka przedstawiła wyniki dokonanych analiz, swoją narrację konstruując wokół wyodrębnionych przez siebie problemów szczegółowych. Dokonała opisu doświadczeń biograficznych z uwzględnieniem przyczyny niepełnosprawności badanych osób i wyodrębniła procesualne modele biografii. Autorka szczegółowo również scharakteryzowała znaczenia nadawane kategorii autonomii przez rozmówców. Część tę zamykają interpretacje uzyskanych rezultatów badań w odniesieniach teoretycznych i podsumowanie wyników badań.

W zakończeniu rozprawy Doktorantka dokonuje podsumowania przeprowadzonych badań, przywołuje najważniejsze wnioski, a także formułuje rekomendacje dotyczące rozwiązań prawno-administracyjnych.

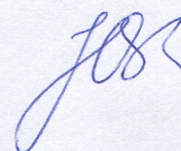

W mojej ocenie praca doktorska Pani magister Agnieszki Skotnickiej w pełni dokumentuje osiągnięte przez Doktorantkę umiejętności prowadzenia akademickiego dyskursu i przygotowania raportu z przeprowadzonych przez siebie badań. Rozprawa jest napisana zgodnie z obowiązującymi zasadami przygotowywania prac naukowych, w odniesieniu do adekwatnej do podjętej problematyki literatury, polskiej i zagranicznej. Konstrukcja pracy jest spójna, a czytelnicy bez problemu odczytują logikę przyjętego w rozprawie wywodu. Części pracy stanowią jedną, dogłębnie przemyślaną narrację i są ze sobą połączone. Autorce udało się uniknąć błędów często popełnianych na tym etapie rozwoju kariery naukowej, gdy tzw. część teoretyczna pracy jest luźno powiązana resztą pracy. W recenzowanej pracy jest wręcz odwrotnie – część teoretyczna sama w sobie stanowi niezwykle wartościowe studium analityczne poświęcone autonomii osób z niepełnosprawnością fizyczną będące doskonałym nakreśleniem pola badawczego i wprowadzeniem do analiz empirycznych. Na zakończenie pracy, co warto zauważyć, pojawia się również odczytanie uzyskanych wyników w odniesieniu do adekwatnych do problematyki koncepcji teoretycznych (s. 390 i nast.), co „spina” refleksje Autorki zawarte w pracy swoistą klamrą.

Miałabym jednakże kilka uwag, które warto byłoby wziąć pod uwagę w sytuacji publikacji pracy, do czego gorąco zachęcam. Pierwsza dotyczy jej znacznej objętości, nie tylko dlatego, że recenzentka miała przed sobą nie lada wyzwanie mierząc się z tak dużą ilością, choć trzeba przyznać, niezwykle ciekawego tekstu, ale również dlatego, że w moim przekonaniu niektóre fragmenty rozprawy mogłyby być potraktowane nieco zwięźle, i to bez szkody dla głównego wątku narracji, np. gdy Doktorantka przez 15 stron rekonstruuje różne ujęcia kategorii tożsamości lub przez 17 stron – koncepcję E. Eriksona w podrozdziale 2.2.1.

Kolejna uwaga dotyczy stosowania przez Autorkę dwóch różnych systemów przypisów – generalnie w rozprawie stosowany jest system oksfordzki (przypis dolny), ale pojawia się też czasami system harwardzki (cytowanie źródeł bezpośrednio w treści akapitu) – z takim zapisem mamy już do czynienia na s. 7, ale także na s. 14, 17, 132, 157 itd. Rodzi to także kłopoty przy tworzeniu bibliografii, bo każdy z systemów wymusza inny zapis bibliograficzny, ale tego już Doktorantka nie różnicuje i w bibliografii ujednotolica wszystkie zapisy.

Pojawiają się również w pracy drobne błędy stylistyczne oraz tzw. literówki, które sprawiają kłopot czytelnikom głównie wtedy, gdy dotyczą zapisu nazwisk, np. Borkowska-Beszta zamiast Borowska-Beszta (s. 7), Kossakowski zamiast Kosakowski (s. 420).

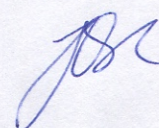
Wydaje mi się także, że podrozdział 1.3, który poświęcono szczegółowej charakterystyce osób badanych, choć niezwykle potrzebny do zrozumienia istoty rodzaju niepełnosprawności, lepiej pasowałby do rozdziału czwartego, „metodologicznego”, gdy przedstawiana jest grupa rozmówczyń i rozmówców, np. jako podrozdział 4.4. Wtedy kolejne podrozdziały dotyczące metod i technik badawczych oraz analizy materiału byłyby kolejno rozdziałami 4.5 oraz 4.6. W ten sposób wszystkie informacje dotyczące badanych byłyby w jednym miejscu, co poskutkowałoby lepszym zrozumieniem uzyskanych w wywiadach danych.

Sugerowałabym również, by podrozdziały tworzyć dopiero wtedy, gdy narracja wymusza minimum dwa z nich. Tworzenie jednego podrozdziału w moim przekonaniu nie ma sensu, i można wtedy pozostać przy głównym wątku narracji. Z taką sytuacją mamy dwukrotnie do czynienia: w przypadku podrozdziału 2.1.1.1 zatytułowanego „autonomiczność dziedziny rozwoju ludzkiego” oraz 3.2.1 zatytułowanego „autonomia w pedagogice specjalnej”. Ten ostatni jest częścią podrozdziału 3.2 pt. „wielość sposobów ujmowania autonomii ‘dedykowanej’ osobom z niepełnosprawnością”. Owa „wielość” w konstrukcji struktury pracy sprowadza się do jednego podrozdziału.

Powyższe uwagi w żaden sposób nie zmieniają ogólnej oceny formalnej strony rozprawy Pani magister Agnieszki Skotnickiej, która jest pozytywna, a ja z pełnym przekonaniem stwierdzam, iż spełnia ona kryteria przyjęte dla tego typu prac przygotowywanych w celu uzyskania awansu na pierwszy stopień naukowy.

Ocena merytorycznej strony pracy

Celem swoich badań Doktorantka uczyniła „opisanie (procesu) stawania się autonomicznym podmiotem w kontekście doświadczanej fizycznej niepełnosprawności” (s. 211); postawiła również dwa cele szczegółowe: „wyłonienie znaczeń, jakie nadają osoby doświadczające fizycznej niepełnosprawności własnej autonomii” (s. 211) oraz „wyłonienie kontekstów, w ramach których kształtuje się autonomia osób doświadczających fizycznej niepełnosprawności” (s. 211). Przedmiotem podjętych badań był „proces stawania się autonomicznym podmiotem w narracjach osób doświadczających fizycznej niepełnosprawności” (s. 210). Do tak sformułowanych założeń Doktorantka skonstruowała główny problem badawczy dotyczący kształtowania się procesu stawania się autonomicznym podmiotem przez osobę doświadczającą fizycznej niepełnosprawności (s. 211), a także dwa problemy szczegółowe dotyczące rodzaju znaczeń nadawanych własnej autonomii przez

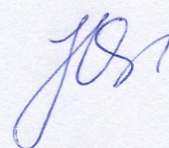

osoby doświadczające fizycznej niepełnosprawności oraz kontekstów, w jakich ta autonomia się kształtuje (s. 211).

Pani magister Agnieszka Skotnicka jednoznacznie osadza swoje badania w jakościowej perspektywie badawczej, co w odniesieniu do problematyki badawczej i postawionego celu uznaję za zasadny wybór. Swoje analizy zrealizowała w odniesieniu do biograficzno-narracyjnego podejścia badawczego, odwołując się do założeń Fritza Schützego (s. 220 i nast.), a zwłaszcza, jak deklaruje na s. 210 rozprawy, „angażując koncepcję trajektorii doświadczenia”. Techniką wykorzystaną do badań był wywiad narracyjny przeprowadzony zgodnie z wytycznymi opisywanymi przez Fritza Schützego, a jego założenia i opis przebiegu szczegółowo zostały przedstawione na s. 217-219 rozprawy. Choć tu pojawiają się pytania o konstrukcję dyspozycji do wywiadu (s. 218-219), które miałyby inicjować fazę opowiadania i dużą liczbą pytań zamkniętych, które w tych dyspozycjach się znajdują.

Opis przyjętej procedury badawczej, sposób sformułowania celu badań i problemów badawczych, przede wszystkim zaś konstrukcja założeń badawczych i przebiegu procesu nie budzą żadnych zastrzeżeń. Niewątpliwie Doktorantka wie co zrobiła, jak to zrobiła, dlaczego, a nade wszystko po co, co świadczy o posiadanej przez Nią świadomości teoretyczno-metodologicznej. Dokonane przez Autorkę wybory o charakterze metodologicznym uznaję za zasadne jako podstawa do zrealizowania założonego przez Nią celu badań, który w moim przekonaniu został w pełni osiągnięty. Świadczy o tym bardzo bogaty materiał, który został w toku badań zgromadzony oraz przeanalizowany z wykorzystaniem procedury badań narracyjnych F. Schützego. Słabszym fragmentem rozdziału poświęconego opisowi metodologicznych założeń przeprowadzonych badań jest opis konstrukcji próby badawczej. Wiemy jedynie, że wywiady przeprowadzono z trzydziestoma trzema osobami, które doświadczały fizycznej niepełnosprawności o różnym podłożu (s. 212 i nast.), i że były przeprowadzone przez Doktorantkę osobiście (s. 218). Domyślam się zatem, bo już odniesień w tekście rozprawy do tego nie ma, iż dobór próby był celowy. Ale jakie były jego metody, jakie były kryteria (oprócz doświadczania fizycznej niepełnosprawności), jakie było uzasadnienie wielkości próby, w jaki sposób pozyskano osoby do badań? – to pytania, na które warto byłoby odpowiedzieć.

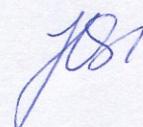
Dokonując oceny pozostałych części rozprawy należy podkreślić, iż jest w niej wyraźnie słyszalny „głos” Doktorantki, która umiejętnie:

- pokazuje swoje sposoby odczytania przywoływanych koncepcji, np. na s. 107, gdy przedstawia własne odczytanie Eriksonowskiej koncepcji tożsamości,
- pokazuje zasadność rekonstrukcji przywoływanych koncepcji dla analizowanego problemu, czym daje wyraz swojemu rozumieniu analizowanych kwestii, np. na s. 19, gdy rekonstruuje ujęcia niepełnosprawności według własnej klasyfikacji, lub dokonuje analizy wad i zalet poszczególnych modeli niepełnosprawności (s. 26), by ostatecznie wyprowadzić z niej model niepełnosprawności, który uznaje za najbliższy własnej refleksji (s. 27), albo gdy przywołuje określone ujęcia analizowanych kategorii, np. autonomii, ze względu na określony przez siebie przedmiot badań (s. 59), a nie przytaczając wszystko, co na ten temat napisano, co jest dość częstym błędem w rozprawach doktorskich
- wywodzi również cel podjętych badań i postawione pytania z analiz teoretycznych (np. s. 73), co pokazuje spójność konstrukcji pracy i zasadność przywoływanych koncepcji.

Wspomniany „głos” nie odnosi się jedynie do rekonstruowanych koncepcji, ale również do autorskich podsumowań, np. rozdziału o niepełnosprawności (s. 47) lub podrozdziału o ujęciach autonomii w pedagogice specjalnej (s. 167), czy podejmowania dyskusji z przywoływanymi autorami, np. podczas analizy pojęcia autonomii (s. 63-64), czy przejawów jej braku (s. 162).

Za niezwykle wartościowe w recenzowanej pracy uznaję ujęcie problematyki badawczej i skoncentrowanie analiz nie tyle na rodzicach doświadczających trudów opieki i wychowywania dziecka z niepełnosprawnością, ile na tym, „co może wynikać z tego doświadczenia, jaka może być konsekwencja dla rozwoju dziecka z niepełną sprawnością” (s. 128). Jedną z nich jest uprzedmiotowienie dziecka (s. 130 i nast.), w tym również z troski czy miłości, które staje się autonomicznym podmiotem dopiero w procesie konstruowania własnej tożsamości, w procesie upodmiotawiania. Musi więc ono wykonać swoistą „pracę tożsamościową”, by uzyskać swą podmiotowość, czego osoby pełnosprawne często wykonywać nie muszą. Konieczność czy chęć rodziców do sprostania oczekiwaniom i normom kulturowym narodzin pełnosprawnego dziecka staje się źródłem jego problemów w nabywaniu autonomii. Nie bez znaczenia jest też kontekst kulturowy i społeczny przy analizie możliwości funkcjonowania i konstruowania życiowych osiągnięć osób z niepełnosprawnościami, które są ograniczone zarówno w odniesieniu do zdobycia wykształcenia, jak i satysfakcjonującej pracy, jak pisze Doktorantka w odniesieniu do koncepcji

M. Foucaulta: „dominujący dyskurs nie tylko spontanicznie pozycjonuje niepełnosprawnego w określonej roli, ale i jest ona wzmacniana decyzjami podejmowanymi przez ośrodki postrzegane jako reprezentujące władzę” (s. 203).

Część empiryczna rozprawy magister Agnieszki Skotnickiej to poruszająca narracja o kulturowym, społecznym i bezpośrednim wykluczeniu osób z fizycznymi niepełnosprawnościami, o poczuciu bycia „niepełnymi”, niewystarczająco adekwatnymi, niepełnowartościowymi. To opowieść o nie-byciu w świecie, który wypełnia retoryka praw osób z niepełnosprawnościami. Doktorantka dzięki wnikliwej analizie uzyskanego materiału z wywiadów obnaża kulturowe paradoksy, jakich doświadczają osoby z niepełnosprawnościami, oskarżając negatywne postawy społeczne, często również własnej rodziny, i nieadekwatne czy iluzoryczne prawne regulacje, mające rzekomo ułatwiać funkcjonowanie osób z niepełnosprawnościami o generowanie przyczyn ich cierpienia i braku autonomii – dużo bardziej niż sama niepełnosprawność. Porażające są opisy braku wsparcia, jakiego doświadczali rozmówcy ze strony rodziny pochodzenia jako źródła ich uprzedmiotowienia. Nawet w takich opisach Autorka poszukuje przestrzeni, w których dokonuje się walka o bycie autonomicznym podmiotem. Procesy, które opisuje Doktorantka, w moim przekonaniu nie są bowiem zwykłym „stawianiem się”, ale rozpacziwą, wręcz heroiczną walką o „stwarzanie dla siebie przestrzeni” (s. 255), o własną podmiotowość, o to, by niepełnosprawność nie określała tego, kim są badani: „niepełnosprawność to coś, z czym jestem, a nie, kim jestem” – cytuje Autorka jedną z rozmówczyń (s. 263). Stawia też niezwykle ważne i trudne pytania np. o prawa osób z niepełnosprawnościami nie tylko do godnego życia, ale również do godnej śmierci (s. 253; 357 i nast.)

Ważnym wątkiem analiz Pani magister Agnieszki Skotnickiej są odniesienia do pełnienia różnych ról w dorosłości przez rozmówców i rozmówczynie, w tym ról partnerskich/małżeńskich i rodzicielskich. Doktorantka demaskuje podłoże dramatycznych decyzji podejmowanych świadomie o rezygnacji z rodzicielstwa (s. 338 i nast.) lub rekonstruowania koncepcji siebie w intymnej roli partnerskiej/małżeńskiej, włącznie z procesem wyjścia ze społecznie nadawanej roli partnera/małżonka (s. 273 i nast.).

Rysując konteksty stawania się autonomicznym podmiotem przez badanych, Autorka ujawnia niezwykle ważny w moim odbiorze mechanizm zapewniania, lub ich baraku, możliwości w miarę samodzielnego funkcjonowania osób z fizycznymi niepełnosprawnościami. Bez wsparcia z zewnątrz, najpierw ze strony rodziny, później z

zewnątrz: społeczeństwa, odnoszących się do zasad prawnych i definicji kulturowych, a także eliminacji barier architektonicznych, tkwiących w służbie zdrowia i systemie opieki, realizacja posiadanych przez badanych praw jest niemożliwa. To ważne pytanie, jakie stawia Doktorantka, o rzeczywiste wsparcie, jakie otrzymują osoby z fizycznymi niepełnosprawnościami w Polsce i o różnice, jakie występują między rzeczywistością a deklarowaną polityką wspierania osób z niepełnosprawnościami, dla której nie istnieje konkretna osoba, tylko „symbol, pod którym kryje się sieć społecznie nadanych znaczeń” (s. 284).

Na podstawie analizy przeprowadzonych wywiadów, zgodnie z założeniami badawczymi, Pani magister Agnieszka Skotnicka skonstruowała pięć typów przebiegu życia, stanowiących procesualne modele biografii: realizujący się zorientowany na pasję (niepełnosprawność nabyta), realizujący się zorientowany na działanie (niepełnosprawność wrodzona), emancypujący się (niepełnosprawność powstała wskutek chorób o podłożu genetycznym), instrumentalno-adaptacyjny (niepełnosprawność nabyta), instrumentalno-adaptacyjny (niepełnosprawność wrodzona) (s. 299 i nast.). Wszystkie one zawierają fazy biografii oraz struktury procesowe: biograficzne plany działania, instytucjonalne wzorce normatywne, trajektorie i metamorfozy. Doktorantka wyłoniła również istotne konteksty, w ramach których kształtuje się autonomia osób doświadczających fizycznej niepełnosprawności, do których należą: przymus instrumentalno-instytucjonalny; opór jako strategia dotyczący przemocy, wykluczenia i braku systemowych rozwiązań; znaczący inni oraz prawo do związku; rodzicielstwo; aktywizacja zawodowa, oraz autonomia jako prawo do godnego końca. Kategorią scalającą te konteksty była kategoria uznania w rozumieniu Axela Honneth'a. Konteksty te analizuje w odniesieniu do teoretycznego dorobku m.in. Michaela Foucaulta, Manuela Castellsa, Marii Czerepaniak-Walczk, Robeta Kwaśnicy. Jak wynika z przeprowadzonych badań, autonomia jest procesem wewnątrznie zróżnicowanym i dynamicznym, jawi się jako zadanie, jako „silna potrzeba, istniejąca niezależnie od stopnia czy rodzaju doświadczanej niepełnosprawności (...) ważne jest bycie *autorem własnego życia*” (s. 409). Owe poczucie „autorstwa” nabywane jest w różny sposób, w zależności od rodzaju fizycznej niepełnosprawności i jej podłoża, czasami poprzez zapośredniczone wsparcie osobowe asystenta.

Wniosek, jaki można wysnuć po lekturze rozprawy Pani magister Agnieszki Skotnickiej, jest następujący: nie tyle samo doświadczanie niepełnosprawności jest najtrudniejsze, ile

doświadczanie przemocy – symbolicznej, strukturalnej i bezpośredniej, będąc osobą zależną (s. 402). Stąd Doktorantka w zakończeniu swojej rozprawy konstruuje rekomendacje dotyczące rozwiązań prawno-administracyjnych, których wdrożenie mogłoby znacząco poprawić proces stawania się autonomicznym podmiotem przez osoby doświadczające (fizycznej) niepełnosprawności, w tym m.in. zmianę przepisów regulujących usługę asystencką (s. 412).

Podsumowując, rozprawa Pani magister Agnieszki Skotnickiej stanowi w moim przekonaniu wartościowy wkład zarówno w interdyscyplinarny obszar nauk społecznych, jak i pedagogiki, a zwłaszcza pedagogiki specjalnej i pedagogiki społecznej. W tekście rozprawy widać głęboki namysł Doktorantki nad poruszonymi kwestiami, zarówno w części stanowiącej teoretyczne tło analiz, jak i w części empirycznej, Jej szacunek do analizowanych narracji i narratorów oraz narratorek. W taki sposób może pisać tylko dojrzała Badaczka, którą w procesie realizacji projektu doktorskiego Pani magister Agnieszka Skotnicka się stała. Nie mam co do tego żadnych wątpliwości.

Wniosek końcowy

W ostatecznej konkluzji stwierdzam, że rozprawa doktorska Pani magister Agnieszki Skotnickiej pt. „Stawanie się autonomicznym podmiotem w narracjach osób doświadczających fizycznej niepełnosprawności. Studium biograficzne” spełnia wymagania sformułowane w Ustawie z dnia 14 marca 2003 roku o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki i wnoszę o dopuszczenie jej do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

Janina Ostrowska-Kawinska